

प्रकरण - पहिले

प्रस्तावना

प्र कर ण - प हि ले

प्र स्ता व ना

१. १ प्रास्ताविक
१. २ समस्या कथन
१. ३ संशोधनाची उद्दिष्टे
१. ४ संशोधन अभ्यासाची गरज
१. ५ संशोधन अभ्यासाचे महत्त्व
१. ६ महत्त्वाच्या शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या
१. ७ परिकल्पना
१. ८ संशोधनाची व्याप्ती
१. ९ संशोधनाच्या मर्यादा

प्रकरण - पहिले

प्रस्तावना

१.१ प्रास्ताविक

महाराष्ट्र शासनाने नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार १९९६-९७ या शैक्षणिक वर्षापासून "मूल्यशिक्षण" हा विषय माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक स्तरावर अनिवार्य केलेला आहे. शालेय स्तरावर मूल्यशिक्षण विषय अनिवार्य करावा या संदर्भात सर्व संबंधितांशी शासनाने वेळोवेळी व प्रदीर्घ चर्चा केलेली आहे. मूल्यशिक्षण असा स्वतंत्र विषय अनिवार्यपणे शिकविण्याची आवश्यकता का आहे. त्या अनुषंगाने या संदर्भात चर्चा करण्यात आलेली आहे. वास्तविक पाहता शालेय विषय योजनेनुसार विविध विषयांच्या पाठ्यांशामधून आवश्यक ती मूल्ये प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरित्या अध्यापकांच्या अध्यापनातून विद्यार्थ्यांकडे संक्रमित केली जात असतात. विद्यार्थ्यांमध्ये संक्रमित केल्या जाणा-या विविध विषयांच्या पाठ्यांशातील अनुस्यू अशी मूल्ये विद्यार्थी अध्ययनातून प्रतिबिंबित होतात. अशा त-हेने विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनातून प्रतिबिंबित झालेली मूल्ये विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित होऊन त्यांची वृद्धी होते. पारंपारिक शालेय अध्यापन अध्ययनाचा हा दृष्टीकोन विद्यारात घेतल्यानंतर शालेय स्तरावर सर्व विद्यार्थ्यांना मूल्यशिक्षण अनिवार्य करण्याचा विचार शासनाने केला. पारंपारिक पद्धतीनुसार निर्धारित विषय योजनेच्या पाठ्यांशामधून आवश्यक ती मूल्ये संक्रमित केली जातात हे मान्य करूनही मुद्दाय म्हणून असे विषय सुरु केले. तर त्याबाबतची कार्यवाही अधिक परिणामकारक होईल असा दृष्टीकोन हे विषय सुरु करण्यामध्ये शासनाने मांडलेला आहे. शाळेची पहिली तासिका याकरता उपयोगात आणी जात आहे.

"मुलांना, त्यांच्या विचाराला मनाला आकार देता येतो तो त्याच्या वयाच्या पंधरा वर्षापर्यन्त. ते वय त्यांचे संस्कारक्षम असते. जसे घडवू तसे घडत असते आणि या वयातील संस्कार घुसले जात नाहीत. या वयात मुले सक्तीच्या शिक्षणात शाळेत गुंतलेले असतात. याचाच फायदा घेऊन मूल्यशिक्षण संस्कार शाळेतून देण्याचा प्रथम शासनाने मांडला आहे.

प्रसिद्ध लेखक डॉ. हेमिंगमऊंचे म्हणतात, "ज्या देशाला उच्च परंपरा आहे तोच देश भावी काळात स्पष्ट दिसेल. म्हणून आपल्या उच्च परंपरा, संस्कृती आणि जोपासणी पाहिले, त्यासाठी मूल्यशिक्षणाची आवश्यकता आहे." १

आपल्या सभोवतालच्या प्रगत राष्ट्रांमध्ये आपली ह्रस्वी वळविली असता आपल्या असे निर्दर्शनास येते की, प्रत्येक राष्ट्रांच्या प्रगतीचा मुळ आधार म्हणजे त्या देशातील सुसंस्कृत आणि सुशिक्षित नागरिक आहेत. थोडा तखोल आणि दुरचा विचार केल्यास आजचा विद्यार्थी उद्याचा भावी नागरिक आहे. आजचा विद्यार्थी उद्याचा नागरिक असल्याने अशा विद्यार्थ्यांवर योग्य संस्कार करणे आवश्यक आहे. उद्याच्या प्रगत राष्ट्र उभारणीच्या कार्यात मदत करू शकतील असे सुजाण नागरिक सर्व शिक्षांना घडवायचे आहेत. त्यासाठी शासनाने निर्धारित केलेल्या वृद्धा नैतिक मूल्यांच्या वाण्टेवे बीजारोपण करणे हे आजच्या काळाची निर्तात गरज आहे. अशा नैतिक मूल्यांचे वाढवू जर त्या नागरिकांना विद्यार्थी व्हेतूनच मिळाले तर ते प्रगत राष्ट्र उभारणीच्या कार्यात आदर्श नागरिक ठरू शकतील. मानवी जीवनात नीतीमत्तेला फार

१. वसुधा कामत, श्री प्र. क. पेंढे, मोहन पाठक [संपादक मंडळ], "भारतीय शिक्षण" [नोव्हेंबर-डिसेंबर १९९८] शिक्षण प्रशिक्षण विशेषांक, शिक्षण संवनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे, पृष्ठ क्र. १२०.

महत्त्व आहे. नीती हा प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या जीवनाचा पाया आहे. मूल्याधारित जीवन म्हणजेच यशस्वी जीवन होय. नीती म्हणजे सद्वर्तन, प्रत्येकाने इतरांशी कसे वागावे या विषयीचे शिक्षण. यालाच नैतिक शिक्षण असेही म्हणतात. नैतिक शिक्षण म्हणजे दुसरे तिसरे काही नसून मूल्य जोपासणे होय.

मूल्यचि शिक्षणातील महत्त्व स्पष्ट करताना प्रतिद्वय शिक्षणाज्ज्ञ श्री जे. पी. नार्विक *Policy and Performance in Indian Education (1947-1974)* या पुस्तकात म्हणतात - "Education is essentially a three fold process, imparting information, teaching of skills and cultivating of values. In the present educational system, the emphasis is almost exclusively on the first of these objectives, viz. the imparting of information. The second objective viz. the teaching of skills is partially attempted and the most important reform relates to the third objective which has been neglected in the past viz. the cultivation of values. Let us realize that no education can be really valuenetral and that if we do not cultivate the right values, the wrong ones will eventually emerge and dominate the scene. We must therefore now lay the highest emphasis in our educational system on the cultivation of values appropriate to a modern democratic and socialist society." 2

२. डॉ. सुरेश करंदीकर. "मूल्यशिक्षण". पडके प्रकाशन, जोल्हापुर
प्रथम आवृत्ती, १९९५, पृष्ठ क्रमांक ४.

"मूल्यशिक्षण हे शिक्षणाचे एक अतिशय महत्त्वाचे अंग असून आज आपल्या देशात मूल्यशिक्षणावर विशेष भर देण्याची आवश्यकता स्पष्ट विचारवंत शिक्षणतज्ज्ञ, पालक इत्यादी आग्रहीपणे प्रतिपादन करीत आहेत. साहजिकच विद्यार्थ्यांवर कोणती मूल्ये संस्कारित करावीत, त्याचा प्राधान्यक्रम कसा लावावा, वयोगटानुसार किंवा शिक्षणाच्या अवस्थेनुसार कोणत्या मूल्यांना महत्त्व द्यावे या प्रश्नाची चर्चा सर्वत्र सुरू आहे." २ परंतु याबाबत अद्याप मतभेदही आहेत. आज अनेक मूल्यांच्या बाबतीत वैचारिक गोंधळ आहे. शैक्षणिक दृष्टीने विद्यार्थ्यांच्या संदर्भात विचार करता मूल्यांची अर्थनिश्चिती व व्याप्ती स्पष्ट करण्याची नितांत आवश्यकता आहे. प्रत्येक मूल्यांचा संबोध आणि त्यातून अपेक्षित वर्तन परिवर्तन यासंबंधी निर्णय देण्याची तातडीची गरज आहे. मूल्यांचे स्वल्प निश्चित करणे हे तर अतिशय महत्त्वाचे आहे पण त्याहीपेक्षा अधिक महत्त्वाचे आहे. ही मूल्ये संक्रमित कशी करावीत, हे मूल्यांचे संस्कार विद्यार्थ्यांवर कसे करावेत हा एक यक्ष प्रश्न आहे. यासाठी योग्य तो अभ्यासक्रम निवडणे शिक्षणाचा जावा व मूल्यशिक्षण हे अभ्यासक्रमाचाच एक भाग बनून विद्यार्थ्यांकडे जावे. मूल्यशिक्षण इतर विषयातारखे नुसते शिकवून घालणार नाही तर त्याला आचरणाची चौड द्यावी लागेल. नाहीतर मूल्यशिक्षण हा विषय देखील इतर पर्यायी विषयाप्रमाणे फार्सिव होऊन बसेल.

शाब्दिक विविध भागातून, विविध स्तरांतून, विविध धर्मीय, विविध भाषिय विद्यार्थी शिक्षण घेत असतात, अशा विद्यार्थ्यांना शिकविताना कोणत्या गोष्टींना प्राधान्य दिले पाहिजे, शिक्षकांचे आचरण कसे असावे,

३. म. बा. कुंडले. "शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र", विद्या प्रकाशन, पुणे, प्रथम आवृत्ती, १९९६, पृष्ठ क्रमांक ६३८

शिक्षक, विद्यार्थी, पालक यांच्या जबाबदा-या काय ? याची जाणिव होणे गरजेचे आहे. तसेच मूल्ये जर स्वानुभवातून रुढवायची असतील तर त्याचे शिक्षण कोे द्यायचे ? बालमनावर सर्वाधिक संस्कार होतात ते घरातच, मग शाळेत मूल्यशिक्षणावर कितपत भर देता येईल ? त्याचा फारसा उपयोग होईल का ? शासनाने प्रत्येक शाळेत झोडी मूल्यशिक्षण सक्तचे केले तरी शाळा कॉलेजच्या बाहेरच्या जगतात ती मूल्ये पायदळी तुडविली जाताना पाहिल्यावर त्या मूल्यशिक्षणाला काय मोग उरणार ? शाळा कॉलेज बाहेरच्या समाजात अंगीकारलेली मूल्ये पायदळी तुडविली जाताहेत म्हणून ती तशीच तुडवू द्यायची की ती जपण्याचा प्रयत्न करावयाचा आणि म्हणूनच याबाबत शिक्षकांचा या विषयाकडे पाहण्याचा फुटीकोन काय आहे याचा अभ्यास होणे जरुरीचे आहे. याकरता संशोधकाने सतर समस्या संशोधनाकरता निवडणी आहे.

महाराष्ट्रात प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शाळांमधून मूल्यशिक्षणाची पहिली तासिका "मूल्यशिक्षण" या विषयाकरता सक्तीची केली आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून शुभ्रवृत्ती आणि शुभभावनांचा परिपोष व्हावा. विद्यार्थ्यांचे वर्तन चारित्र्य आणि विविध क्षमता यांचा विकास व्हावा म्हणून राष्ट्रभक्ती, अन्न द्रमप्रतिष्ठा, स्त्री-पुरुष समानता, सर्वधर्मसहिष्णुता, सौचन्यशीलता, वक्तशीरपणा, नीटनेटकेपणा ही वहा मूल्ये निर्धारित केली आहेत. मूल्यशिक्षण पाठ्यातून सुविचार, दिनचर्या, बातमी घाचन, समूहगीत, संस्कारकथा, हस्तनिखिले तयार करणे, थोर नेत्यांची जयंती, ऐतिहासिक घटना व त्यांचे महत्त्व, परिसर स्वच्छता, देहावस्तीपर गीत इत्यादी अनेक उपक्रमातून अभ्यासपूर्वक या मूल्यांचा पाठपुरावा करावयाचा आहे. याकरता वेळापत्रकातील पहिली तासिका मूल्यशिक्षण या विषयाकरता शासनाने सक्तीची केली आहे.

परंतु प्रश्न असा आहे की मूल्यशिक्षण हा स्वतंत्र विषय होऊ शकतो काय ? मूल्यशिक्षण स्वतंत्रपणे देता येते काय ? त्यासाठी स्वतंत्र तासिकेची जरुरी आहे का ?

या तासाचे अध्यापन कोणी व कसे करणार याचे नियोजन कसे करायचे, परीक्षा कशी घेणार, कोणते मूल्य विद्यार्थ्यांमध्ये संक्रमित झाले व किती प्रमाणात हे कसे ठरविणार या करता कोणते निकष वापरावयाचे, मूल्यशिक्षण द्यायचे ठरवले त्या अंतर्गत काय शिक्षवायचे ? मूल्य म्हणजे काय ? त्यात कोणते सदगुण येतात ? दैनंदिन अध्यापनात मूल्य शिक्षण येतेच की, की आणखीन काही नवे उपक्रम प्रकल्प राबविले जाणार इत्यादी अनेक प्रश्न आज निर्माण झाले आहेत व या प्रश्नांची निगडित साधन-बाधक चर्चा देखिल ऐकू येत आहे. या व्यतिरिक्त मूल्यशिक्षणावर वादसंवाद, परिचर्चा, तज्ज्ञांची मते अधून-मधून होत असतात. वर्तमानपत्रे, शैक्षणिक मासिक वगैरेमधून देखिल मूल्यशिक्षणावर उलट-सुलट चर्चा वायावयात मिळते. काही तज्ज्ञ, पालक, शिक्षक यांच्या मते मूल्यशिक्षणाकरता शासनाने स्वतंत्र तासिकेची केलेली सक्ती आणि कार्यवाही ही योग्य नसून अशा प्रकारे मूल्यशिक्षण देऊन विद्यार्थ्यांवर संस्कार होत नसतात तर काहींच्या मते मूल्यशिक्षण हा विषय सक्तीचा केल्यामुळे विद्यार्थ्यांवर चांगले संस्कार होतील इत्यादी चर्चा ऐकावयास मिळते. तसेच मूल्यशिक्षणात शिक्षकाची नेमकी भूमिका काय आहे, शिक्षकांचा या विषयाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन कसा आहे, याबाबत त्यांची मते काय आहेत याचा अभ्यास करण्याकरता संशोधिकेने सदर संशोधन समस्येची निवड केली आहे.

१.२ समस्याकथन

"तुळजापूर तालुक्यातील माध्यमिक शिक्षकांचा मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास."

१.३ संशोधनाची उद्दिष्टे

- १] तुळजापूर तालुक्यातील माध्यमिक शिक्षकांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास करणे.
- २] मुख्य शिक्षक आणि स्त्री शिक्षिका यांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
- ३] जास्त अध्यापन अनुभव असणा-या [पाच वर्षांपेक्षा जास्त अध्यापन अनुभव असणारे शिक्षक] शिक्षकांचा आणि कमी अध्यापन अनुभव असणा-या शिक्षकांचा [पाच वर्षांपेक्षा कमी अध्यापन अनुभव असणारे शिक्षक] नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
- ४] विविध धर्मीय शिक्षकांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
- ५] मागासवर्गीय व अमागासवर्गीय शिक्षकांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

१.४ संशोधन अभ्यासाची गरज

महाराष्ट्र ही शिक्षणाची प्रयोगशाळा आहे. महाराष्ट्र म्हणजे शैक्षणिकदृष्ट्या प्रगत असलेले राज्य म्हणजेच ज्ञानदीप, जीवनदीप. मूल्यशिक्षणाचा प्रयोग शालेय अभ्यासक्रमातून प्रथमतः आपल्या राज्यामध्ये केला जात आहे. शिक्षणातून चारित्र्यवान विद्यार्थी घडणे आवश्यक आहे. त्यासाठी प्राथमिक स्तरापासूनच मूल्यशिक्षण देणे गरजेचे आहे. कारण ही काळाची, समाजाची

गरज आहे. कारण शालेय जीवनात झालेले संस्कार हे चिरंतन असतात. शिक्षणाचे अंतिम उद्दिष्ट "राष्ट्रीय विकास" हे आहे. राष्ट्रीय विकासात हातभार लावणे आपले परम कर्तव्य आहे. त्यासाठी बालवयापासूनच उत्तम संस्कार घडणे, रूजणे, अंगी बाणणे आवश्यक आहे. महाराष्ट्र शासनाने १९९६-९७ या शैक्षणिक वर्षापासून मूल्यशिक्षण हा विषय माध्यमिक आणि उच्चमाध्यमिक स्तरावर सक्तित्वा करूनच त्याची जबाबदारी शिक्षकांवर सोपविलेली आहे. ते शासनपुरस्कृत धोरण असल्यामुळे शिक्षकांची इच्छा असो वा नसो ते राबविण्याकरता राबवे पाहिजे. "आज शिक्षण व्यवस्थेतून भावी पिढीला मानवतावादी बनविण्यासाठी मूल्यशिक्षण देण्याची अभ्यासक्रमातून घोषणा करावी लागत आहे. त्यामुळे खरोखरच असे वाटून जाते की या आधी दिल्या जाणा-या शिक्षणात निश्चितच विद्यार्थी घडविण्यामध्ये काहीतरी कमतरता आहेच हे मान्य करावे लागते. आजपर्यंत कोणत्याही शिक्षकाने औपचारिक किंवा अनौपचारिक शिक्षणातून मुलांना मूल्य नसलेले शिक्षण किंवा विरहवणारे शिक्षण देण्याचा प्रयत्न केल्याचे ऐकिल्यात नाही मग आताच मूल्यशिक्षणाची आणि तेही औपचारिक शिक्षण पद्धतीतून अभ्यासक्रमाद्वारे देण्याची जरूरी वाटू लागणे काय दर्शविते ? निश्चित मुन्हा एकदा शिक्षणाचा मूलभूत विचार करण्याची जरूरी या सर्वांमधून ध्वनीत होत आहे." ४

जीवनासाठी मूल्यांदिष्टीत शिक्षण अत्यंत पाहिजे याबाबत कोणाचेही हुमत नाही. याकरता शासनाने मूल्यशिक्षण हा विषय सक्तित्वा केला आहे आणि मूल्यशिक्षण हा विषय केवळ इतर विषयातारखा नुसता शिक्षवून चालणार नाही तर त्याला आचरणाची जोड द्यावी लागेल. मूल्यशिक्षण

४. संपादक मधुकर पेंढ. "भारतीय शिक्षण" [एप्रिल १९९९], मुंबई : भारतीय शिक्षण मंडळ, मुंबई, पृष्ठ क्रमांक १७.

यशस्वी करण्याकरता शाळेची पहिली तासिका वापरण्यात येत आहे. यात अनेक उपक्रम परिपाठाच्या माध्यमातून घेतले जात आहेत. आज शासनाने जे उपक्रम मूल्यशिक्षणाच्या परिपाठाकरिता नेमून दिलेले आहेत असे उपक्रम अनेक शाळा पूर्वीही राबवित होत्याच, अनेक प्रकल्प शाळेतून यशस्वीपणे पार पाडले जात होते मग आताच ते मूल्यशिक्षणाच्या विषयात सक्तिचे करून नेमके काय निष्कर्ष मिळवावयाचे याबाबत नेमके उत्तर नाही. मूल्यशिक्षण हा विषय सक्तिचा करून विद्यार्थ्यांमध्ये नेमकी किती मूल्ये रुजली गेली हे येणारा काळ ठरविणार आहे.

परंतु प्रश्न असा आहे की, या सक्तिचा केलेल्या विषयात शिक्षकाची नेमकी भूमिका कोणती ? व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास करणे हेच जर शिक्षणाचे निरंतर ध्येय राहिले आहे तर आजच्या विद्यार्थ्यांचा छ-या अथवा सर्वांगीण विकास होण्यास का अडथळे याचेत अशा अनेक प्रश्नांमुळे शिक्षणाविषयीच पुर्नविचार करण्यास ओघानेच प्रवृत्त होते. अशा स्थितीत मूल्यांची पर्यायाने स्वकर्तव्याची जाणिव करून देण्यासाठी प्रामुख्याने शिक्षण प्रभावी माध्यम आहे. म्हणून समग्र शिक्षणात अग्रक्रमाने आज चारित्र्यवान विद्यार्थी घडावेत अशी शिक्षण व्यवस्था सर्वांगीण विकासाचे उद्दिष्ट ठरविताना डोब्यासमोर ठेवणे अगत्याचे ज्ञाने आहे.

जीवनासाठी मूल्याधिष्ठित शिक्षण अत्यंत पाहिजे याबाबत कोणाचेही दुमत नाही. लोकसंख्या वाढ, प्रसारमाध्यमांची रेलचेल, नवनवीन शोध, बेकारी, व्यसन इत्यादी अनेक कारणामुळे आजचा विद्यार्थी स्वतःला हरवून गेला आहे. म्हणूनच मूल्याधिष्ठित चारित्र्यरक्षण होणे अत्यंत गरजेचे आहे. याकरता मूल्यशिक्षणाची व्यवस्था अभ्यासक्रमाद्वारा अंगीकृत करण्यात आली आहे. त्यासाठी वेळापत्रकांनुसार तरतुद करण्यात आली आहे. त्यातून खरोखरच

मूल्ये विद्यार्थ्यांच्या मनावर ठसविणे कितपत प्रमाणात घडले ते पुढे नागरिक
 झाल्यावर येणारा काळ दाखविणार आहे. कारण विद्यार्थी जितका वेळ शालेय
 वातावरणात घालवितात त्याच्या वार ते पाचपट वेळ ते घरी, समाजात,
 वावस्तात, राहतात. तेथे त्याला जे पाहायला, अनुभवायला मिळते ते अधिक
 महत्त्वाचे असते. आजचा विद्यार्थी शाळेसिवाय मूल्यांच्या संदर्भात तो
 समाजाकडून बऱ्याच गोष्टी शिकत असतो. शाळा, समाज यांनी एकत्र येऊन
 आजचा विद्यार्थी म्हणजे उद्याचा नागरिक मूल्याधिष्ठीत छद्दविण्यासाठी
 भरकरा प्रयत्नाची आवश्यकता आहे. याकरता शिक्षकांचा या सर्वांमध्ये पूर्णत्वाने
 सहभाग असला पाहिजे व तोच आजच्या शिक्षणव्यवस्थेचा मूलगुण विचार घेणा-या
 भविष्यकाळासाठी ठरणार आहे. याकरता शिक्षकाने होकारात्मक, सकारात्मक
 व उत्स्फूर्तपणाची भूमिका घ्याव्यात हवी, विविध विषय माध्यमातून मूल्यसंस्कार
 करण्यासाठी शिक्षकांना जाणिवपूर्वक स्वतंत्र विचार करण्याची आवश्यकता आहे.
 केवळ ज्ञान, दिसा व दुष्टीही हवी. शिक्षकांनी आपल्या ज्ञानाचा, गाहितीचा
 उपयोग मूल्यशिक्षणाच्या संस्कारासाठी करावयाचा आहे. शिक्षकांनी विविध
 उपक्रम हाती घेतले पाहिजेत. शैक्षणिक उपक्रमांचे सामर्थ्य ओळखून त्यांचा उपयोग
 कोशल्याने करून शैक्षणिक कृतीच्याद्वारे नैतिक मूल्यांचे संस्कार केले पाहिजेत.
 शिक्षकांचे वर्तन मूल्याधिष्ठीत व विद्यार्थ्यांचा आदर्श व अनुकरणीय ठरायला हवे.
 कारण उपक्रमशील शिक्षक हाच मूल्ये विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविण्याचा सक्षम
 "पूल" बनू शकतो. म्हणूनच मूल्यशिक्षणात शिक्षकाची भूमिका अतिशय महत्त्वाची
 आहे. याकरता मूल्यशिक्षण या विषयाकडे पाहण्याचा शिक्षकांचा दुष्टीकोन
 कसा आहे याबाबत अभ्यास होणे गरजेचे आहे म्हणून संशोधकाने सधर
 समस्येची निवड केलेली आहे.

१.५ संशोधन अभ्यासाचे महत्त्व

संशोधनाची सदर समस्या ही नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षण या विषयाशी निगडित असल्यामुळे या संशोधनाचा फायदा हा पुढील व्यक्तींना होईल अशी आशा अत्र वाटते.

१] सदर संशोधनाचा फायदा माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक शाळेच्या मुख्याध्यापकांना शाळेमध्ये मूल्यशिक्षणाचे उपक्रम राबविण्याकरता होईल, तसेच आपल्या शाळेतील शिक्षकांचा मूल्य शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन कसा आहे हे पाहण्याकरता होईल.

२] सदर संशोधनाचा उपयोग हा शिक्षण अधिकारी, शिक्षणविस्तार अधिकारी, शिक्षण विषयक धोरण, राबविणा-या अधिका-यांना, केंद्रमुखींना, मूल्यशिक्षणासंबंधीचे उपक्रम, परिपाठ इत्यादी बाबतची तपासणी करण्याकरता, शिक्षकांचा मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन कसा आहे हे तपासण्याकरता होईल.

३] सदर संशोधनाचा उपयोग विविध विषय शिकविणा-या शिक्षकांना त्यांच्या विषयामधून कोणकोणती मुल्ये विद्यार्थ्यांमध्ये रुजविता येतील, तसेच मूल्यशिक्षणाचे उपक्रम, त्याचे नियोजन इत्यादी करता होईल.

४] सदर संशोधनाचा उपयोग प्राथमिक, शाळेतील शिक्षक आणि प्राथमिक शाळेचे मुख्याध्यापक यांना मूल्यशिक्षणासंबंधी शिक्षकांचा दृष्टीकोन पाहण्याकरता होईल तसेच मूल्यशिक्षणाच्या उपक्रमाची कार्यवाही, नियोजन करण्याकरता होईल.

५] सदर संशोधनाचा उपयोग शिक्षण विषयक धोरण राबविणा-या अधिका-यांना मूल्यशिक्षण विषयाची कार्यवाही, उपक्रम, त्याचे नियोजन,

मूल्यशिक्षणाचे मूल्यमापन याकरता होईल तसेच विविध शाळेतील शिक्षकांचा मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन कसा आहे हे पाहण्याकरता होईल.

६] तदर संशोधनाचा उपयोग हा विद्यार्थ्यांच्या पालकांना होईल पालकांना कोणत्या शाळेतील शिक्षकांचा मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन अनुकूल हे समजल्यास आपल्या पाल्यांना शाळेत प्रवेश घेण्याकरता उपयोग होईल.

७] तदर संशोधनाचा उपयोग पाठ्यपुस्तकनिर्मिती मंडळाला आणि अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाला मूल्यशिक्षणाच्या विषयांनुसार अनुरूप अशी पाठ्यपुस्तके आणि अभ्यासक्रम तयार करण्याकरता होईल अशी आशा वाटते.

१. ६ समस्थेतील महत्त्वाच्या शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या

१] माध्यमिक शाळा

तुळजापूर तालुक्यातील मराठी माध्यमाच्या ज्या शाळांमध्ये "माध्यमिक शिक्षण" दिले जाते अशा शाळा. या संशोधन अभ्यासात इयत्ता पाचवी ते दहावी पर्यन्तचे वर्ग असणा-या शाळांना माध्यमिक शाळा संबोधले आहे.

२] माध्यमिक शिक्षक

तुळजापूर तालुक्यातील इयत्ता पाचवी ते दहावी पर्यन्तचे वर्गांना शिक्षविणा-या सर्व विषयांचे शिक्षक.

३] जास्त अध्यापन अनुभव असणारे शिक्षक

ज्या शिक्षकांचा अध्यापनाचा अनुभव पाच वर्षांपेक्षा जास्त आहे असे शिक्षक.

३] कमी अध्यापन अनुभव असणारे शिक्षक

ज्या शिक्षकांच्या अध्यापनाचा अनुभव पाचवर्षापेक्षा कमी आहे असे शिक्षक.

४] नवीन अभ्यासक्रम

शिक्षण व सेवायोजन विभागाच्या शासन निर्णय क्रमांक पीटीसी/१०८७/[३५५/८७] मा. वि. -५ दिनांक ५ मे १९८९ अन्वये मंजूर.

६] मूल्यशिक्षण

नवीन अभ्यासक्रमात शैक्षणिक वर्ष १९९७ पासून अंतर्गत केलेला सक्तीचा विषय.

१.७ परिकल्पना

"सर्वसाधारण अनुभव, निरिक्षण, ज्ञान व तर्काच्या आधारे संशोधन समत्येसंबंधी केलेले व तिष्ठ न झालेले विधानात्मक उत्तर म्हणजे परिकल्पना. याची सत्यासत्यता संशोधन प्रक्रियेनंतर ठरविली जाते. या विधानाने संशोधन प्रक्रियेला एक निश्चित दिशा मिळते. यामध्ये दोन किंवा अधिक चलांचा परस्परशील असणारा संबंध, अनुभव, निरिक्षण, ज्ञान व तर्काच्या आधारे सांगितला जातो.

शून्य परिकल्पना - शून्य परिकल्पनेत चलांमधील अंतर अजिबात नाही अथवा शून्य आहे असे गृहीत धरले जाते. परिकल्पनेचा हा एक प्रकार असल्याने हे ही विधान अनुभव, निरिक्षण, ज्ञान व तर्काच्या आधारे केलेले व सत्यासत्यता पडताकून पाहण्यापूर्वीचे विधान असते." ५

५. डॉ. वि. रा. भिंताडे. "शैक्षणिक संशोधन पद्धती". नूतन प्रकाशन, सदाशिव पेठ, पुणे, प्रथम आवृत्ती १९८९, पृष्ठ क्रमांक ५.

सदर संशोधनात संशोधकाने शून्य परिकल्पना मांडल्या आहेत त्या पुढीलप्रमाणे -

- १] तुळजापूर तालुक्यातील माध्यमिक शाळेतील स्त्री शिक्षिका आणि मुख्य शिक्षक यांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनामध्ये फरक असत नाही.
- २] तुळजापूर तालुक्यातील माध्यमिक शाळेतील अमागासवर्गीय व मागासवर्गीय शिक्षकांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनामध्ये फरक असत नाही.
- ३] तुळजापूर तालुक्यातील माध्यमिक शाळेतील हिंदू धर्मीय शिक्षक आणि बिगर हिंदू धर्मीय शिक्षक यांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनामध्ये फरक असत नाही.
- ४] तुळजापूर तालुक्यातील माध्यमिक शाळेतील कमी अध्यापन अनुभव असणारे शिक्षक यांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन आणि जास्त अध्यापन अनुभव असणारे शिक्षक यांचा नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनात फरक असत नाही.

१.८ संशोधनाची व्याप्ती

- १] सदर संशोधनात संशोधकाने केवळ तुळजापूर शहरातीलच नव्हे तर तुळजापूर तालुक्यातील शिक्षकांच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास केला आहे.

- २] सदर संशोधनात उस्मानाबाद जिल्ह्यातील तुळजापूर तालुक्यातील इयत्ता पाचवी ते दहावी पर्यन्तचे वर्ग असणा-या अनुदानित आणि विनाअनुदानित मराठी माध्यमांच्या शाळेतील शिक्षकांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.
- ३] सदर संशोधनात केवळ पुरुष शिक्षकांचाच नव्हे तर स्त्री शिक्षकांचाही विचार करण्यात आला आहे आणि त्यांच्या वृष्टीकोनाचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यात आला आहे.
- ४] सदर संशोधनात केवळ हिन्दुधर्मीय शिक्षकांचा समावेश न करता इतर धर्मीय शिक्षकांचा देखील समावेश केलेला आहे आणि त्यांचा तुलनात्मक अभ्यास केला आहे.
- ५] सदर संशोधनात फक्त जिल्हा परिषद माध्यमिक शाळांचाच समावेश न करता नगरपरिषद शाळा, खाजगी शाळा, ग्रॅड केंद्रिय शाळा तसेच नवोदय विद्यालय आणि सैनिक शाळेचा देखील समावेश केलेला आहे.
- ६] सदर संशोधनात अमागासवर्गीय आणि मागासवर्गीय शिक्षकांचा समावेश केलेला आहे आणि त्यांचा तुलनात्मक अभ्यास केलेला आहे.
- ७] सदर संशोधनात मराठी माध्यमांच्या माध्यमिक शाळांत शिक्षविणा-या सर्व विषयांच्या शिक्षकांचा समावेश केलेला असून यात फ्रिडा शिक्षक, संगीत शिक्षक, चित्रकला शिक्षक, कार्यानुभव शिक्षक इत्यादींचा देखील समावेश केलेला आहे.
- ८] सदर संशोधनात केवळ जास्त अध्यापन अनुभव असणा-या शिक्षकांचा समावेश केलेला नसून कमी अध्यापन अनुभव असणा-या शिक्षकांचा देखील समावेश केलेला आहे आणि त्यांचा तुलनात्मक अभ्यास केलेला आहे.

१.९ संशोधनाच्या मर्यादा

- १] तदर संशोधनात मराठी माध्यमांच्या माध्यमिक शाळांच्यातिरिक्त इतर माध्यमांच्या माध्यमिक शाळांच्या विचार केलेला नाही.
- २] तदर संशोधनात विद्यार्थ्यांच्या समावेश केलेला नाही.
- ३] तदर संशोधनात संशोधकेने विद्यार्थ्यांच्या पालकांच्या समावेश केलेला नाही.
- ४] तदर संशोधनात माध्यमिक शाळेच्या मुख्याध्यापकांच्या मुख्याध्यापक म्हणून विचार केलेला नसून शिक्षक म्हणून विचार केलेला आहे.
- ५] तदर संशोधनात माध्यमिक शिक्षकांच्या नवीन अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाबद्दे पाहण्याच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास केलेला आहे परंतु त्यांचा तसा दृष्टीकोन का आहे याची कारणमीमांसा केली नाही.
- ६] तदर संशोधनात केंद्रिय उच्च शिक्षण प्रसिद्धाण्डून चालविल्या जाणा-या शाळांच्या विचार केलेला नाही.